
Het groeiende geheugen

Meer dan een stiltecentrum

Na een stiltecentrum als kunstwerk, in dit nummer weer een bijzonder stiltecentrum. Hier is de ruimte een levend onderdeel van een verpleeghuis, waarin bewoners actief worden uitgenodigd tot bezinning, herdenking en contact. De bijzondere voorbeelden prikkelen onze verbeelding en geven ruimte aan creativiteit en het denken buiten de gebruikelijke kaders. In het eerste deel van dit artikel wordt de achtergrond van de ruimte en haar objecten beschreven; in het tweede deel komen de ervaringen met het Groeiende Geheugen in de praktijk aan de orde.

**Jan Stigt, Esther Sluiter en
Bart Niek van de Zedde**

IN VERPLEEGHUIS DE DIE in Amsterdam Noord bestond bij de geestelijk verzorgers al langere tijd de behoefte aan een stiltecentrum. Om aan deze behoefte tegemoet te komen maakten geestelijk verzorger Bart Niek van de Zedde, activiteitenbegeleider Esther Sluiter en ontwerper Jan Stigt een plan. Het werd een bijzonder ontwerp, het Groeiende Geheugen, waarmee zij de Cordaan

Stimuleringsprijs wonnen. Vervolgens ontstond in nauwe samenspraak met bewoners, medewerkers en mantelzorgers het Groeiende Geheugen van het huis. Het is een ruimte geworden waarbinnen aan de geestelijke behoeften van verpleeghuisbewoners en de medewerkers wordt voldaan. Het is een ruimte geworden voor bezinning, herdenking én contact.

Bezinning

Het Groeiende Geheugen biedt mensen van diverse culturen en overtuigingen dagelijks de ruimte voor hun spirituele en religieuze beleving. De sfeervol ingerichte omgeving draagt bij aan verstillig. Voor een aantal bewoners en medewerkers is de ruimte inmiddels een vast onderdeel in hun spirituele en religieuze beleving. Zij komen er regelmatig om te bidden. Voor één bewoner voelt de ruimte als heilige grond. Dagelijks bezoekt hij de ruimte voor gebed en met enige regelmaat laat hij religieuze teksten achter in de groeiende inspiratieboom.

Medewerkers met een islamitische achtergrond hebben eveneens de weg naar de ruimte gevonden. Zij hebben er hun eigen gebedskleed aan toegevoegd, zodat zij er de *salat*, het rituele gebed, kunnen verrichten. Voor moslims is de gebedsrichting (*qibla*) in de ruimte zichtbaar gemaakt door middel van een in gips gegoten vorm. Deze vorm verwijst naar de *mihrab*. In moskeeën is de *mihrab* een gebedsnis in een muur.

De mogelijkheid tot het schrijven van hartekreten, religieuze boodschappen of andere inspirerende teksten behoorde tot de nadrukkelijke wens van de geestelijk verzorgers. Er wordt in de ruimte dan ook op meerdere wijzen tot schrijven uitgenodigd. Aan het groeiende aantal teksten in de inspiratieboom valt te zien dat hiermee in een behoefte wordt voorzien.

De inspiratieboom is een schildering op een houten paneel, waarop in de wortels, stam en takken geschreven kan worden. De boom staat symbool voor groei en leven en tevens voor spirituele wijsheid. De vorm van de boom is geïnspireerd door een *bodhi*-boom, de boom waaronder Boeddha verlichting vond. Tijdens het ontwerpproces ontstond bovendien een jonge boom in de grote moederboom. Veel mensen herkennen in de jonge boom het symbool voor nieuw leven en hoop.

Herdenking

De gedachtenis hangt centraal in de ruimte. Dit object functioneert zoals een altaar in verschillende tradities: als focus voor gebed of meditatie. In de gedachtenis worden actuele memorabele gebeurtenissen uitgelicht. Er kunnen rouwkaarten, geboortekaarten, trouwkaarten, bloemen of andere persoonlijke en dierbare verwijzingen in geplaatst worden. Er is zo een plek in huis gecreëerd waar alle betrokkenen zich op de hoogte kunnen stellen van en stil kunnen staan bij deze belangrijke gebeurtenissen.

Daarnaast biedt de gedachtenis ruimte voor het achterlaten van boodschappen: in de uitsparingen kunnen briefjes worden gestopt. Dit idee is gebaseerd op de Klaagmuur van het jodendom waarin ook deze mogelijkheid wordt geboden.

Voor en na een herdenkingsbijeenkomst worden de namen van de te herdenken over-

ledenen in de gedachtenis aangekondigd. Tijdens de herdenkingsbijeenkomst worden familieleden door de geestelijk verzorger uitgenodigd het Groeiende Geheugen te bezoeken om daarin ook een plek te vinden om de overledene te herdenken.

'Heugenisje' draagt bij aan het collectieve geheugen

Bewoners kunnen behalve in de gedachtenis ook iets van zichzelf laten zien in woord of beeld in de heugenissen die als kleine satellieten om de gedachtenis heen hangen. Heugenissen zijn open doosjes die gevuld worden door bewoners samen met een medewerker of een familielid. Deze persoonlijke invulling wordt tentoongesteld. Het bijbehorende verhaal wordt opgetekend in het boek dat in het Groeiende Geheugen aanwezig is.

Voor de bewoners met wie een heugenisje is gevuld, krijgt het Groeiende Geheugen een persoonlijke betekenis. Deze bewoners ne-

men er graag hun bezoek mee naar toe om hun zichtbaar gemaakte verhaal met hen te delen. Na overlijden blijft er van bewoners met wie een heugenisje gevuld is een tastbare herinnering in huis aan hen achter. Door de persoonlijke bijdragen in het stiltecentrum groeit het collectieve geheugen van bewoners, bezoekers en medewerkers.

Contact

De geestelijk verzorgers en ook andere medewerkers nemen bewoners mee naar de ruimte om samen stil te zijn of juist een gesprek te voeren. Er staan verschillende objecten, zoals fotokubussen en woordentrommels, die uitnodigend zijn om samen met bewoners te bekijken. Een aantal onderdelen van het Groeiende Geheugen kunnen worden meegenomen om op andere plekken in het huis gebruikt te worden.

De fotokubussen zijn bekleed met 96 foto's. Deze foto's zijn zorgvuldig uitgezocht op hun associatieve kwaliteiten. In de foto's zijn verschillende thema's te vinden, zoals familie en relaties, het dagelijkse leven, religieuze beleving, dieren, wonen, werken, na-

tuurbeleving en stemmingen. Er is bewust gebruik gemaakt van afbeeldingen uit verschillende culturen. De beelden en de combinatie van verschillende beelden roepen bij ieder mens andere associaties op. Voor wie van puzzelen houdt, is er één combinatie van de zestien kubussen die de afbeelding van een boom vormt.

Een ander instrument om associaties op te roepen zijn de drie boven elkaar draaiende woordentrommels. Deze verwijzen naar gebiedstrommels zoals die onder meer binnen het boeddhisme voorkomen. Ze functioneren hier op geheel eigen wijze. Op de bovenste trommel worden bijvoeglijke naamwoorden geschreven. Op de middelste trommel komen de zelfstandige naamwoorden en op de onderste trommel de werkwoorden. Wanneer er aan de trommels een slinger wordt gegeven draaien er nieuwe woorden voor. De nieuwe combinatie van woorden vormen poëtische zinnen.

Door de associatieve kracht van woord- en beeldcombinaties kunnen verrassende gesprekken ontstaan.

Ervaringen uit de praktijk

Dat de objecten zoals de fotokubussen en de woordentrommels mobiel zijn en vanuit de stilteruimte meegenomen kunnen worden naar de bewoners toe, heeft een absolute meerwaarde. Veel bewoners kunnen niet vrijelijk op eigen gelegenheid door het huis bewegen en zo komt de ruimte naar hen toe.

In de vitrinekast heeft bijvoorbeeld een groot Mariabeeld haar vaste plek. Ook zij beweegt mee door het huis. De dynamiek van al deze mobiele objecten houdt ze levendig en zorgt voor verbinding tussen minder mobiele bewoners en tastbare stukjes stilteruimte. En als ik Maria weer terugbreng naar de 'gewijde' ruimte, voelt het alsof ze op die plek weer kan opladen tot het volgende uitstapje. Een bijkomend en onvermoed effect zijn de gesprekken onderweg, als mensen het Mariabeeld of de fotokubussen zien in de lift of op de gang. Zo raken de

mobiele objecten ook in het voorbijgaan bij mensen de diepere lagen van het leven.

Tijdens de wekelijkse thematische huiskamervieringen maakt een fotokubus op een draaibaar, klein statiefje deel uit van het liturgisch centrum op een tafel in de huiskamer. Bij het inrichten van het liturgisch centrum roept de fotokubus vaak al vragen op. De afbeeldingen op de kubus zijn groot genoeg om van een afstandje de nieuwsgierigheid van de bewoners te wekken. Het feit dat de kubus op het statiefje kan draaien maakt dat er als vanzelf meerdere foto's de revue passeren. De foto's op de diverse zijden roepen ook in hun combinatie verrassende associaties op. Bijvoorbeeld de combinatie van een foto van het snijden van een rode kool en een foto van een stoepkrijttekening riep associaties op van kwetsbaarheid en sterfelijkheid. Bewoners vertelden over sterfgevallen in hun nabijheid ('Als er gesneden wordt') en wat dat met je doet als een tafelenoot overleden is. Maar ook over hun eigen gevoel van kwetsbaarheid ('Een krijttekening is na een regenbui zo weer weg.'). Maar je kunt er ook gewoon gezamenlijk naar kijken, zonder dat je de ervaring hoeft te verwoorden. Het wordt zo ook in stilte tot een gedeelde ervaring.

Belangrijke gebeurtenissen uitgelicht in de 'gedachtenis'

De fotokubus werkt als een katalysator bij het zoeken naar relevante levensthema's. De ervaring leert dat er ook in het verpleeghuis steeds vaker sprake is van individueel maatwerk wat zingeving en het verwoorden van levensvragen betreft. Zeker met het oog op de toekomstige generaties ouderen. Losgekomen van de traditionele levensbeschouwelijke taalvelden, moeten zij ieder voor zich op hun eigen manier woorden zien te geven aan wat hun overkomt. Het materiaal in het Groeiende Geheugen biedt daarbij ook specifiek aanknopingspunten om het 'dementes'¹, de taal van de binnenwereld van men-

sen met dementie, verbaal en non-verbaal een plek te geven en om hen te helpen deze actief tot uitdrukking te brengen. De fotokubussen zijn daarbij een handzaam, tastbaar en breed inzetbaar hulpmiddel.

Of zoals een bewoner het beeldend verwoordde: 'Dit is een plek waar alles om draait.'

Naast de mobiliteit is het belangrijk dat de objecten een vaste plek in huis hebben, waar ze een 'gewijd thuis' vinden. De ervaring met voorgaande projecten leerde dat objecten soms als vanzelf pootjes kregen en verdwenen. Ook nu merkte ik dat het gebiedskleedje op een gegeven moment verdwenen was. Des te opvallender was het om het een paar weken later toch weer op haar plekje in de ruimte te zien hangen. Ook de andere mobiele objecten weten steeds hun weg terug naar de ruimte te vinden. Het is voor mij een teken dat de objecten en de ruimte aanleiding geven hier zorgvuldig mee om te gaan.

Verrassende gesprekken door associatieve kracht woord- en beeldcombinaties

Binnen het Groeiende Geheugen vind ik het mooi om te zien dat bijvoorbeeld het altaar zonder verdere uitleg functioneert. Mensen gaan er zelf mee aan de gang: ze zetten er kaarten in of laten berichten achter. Ook de receptionisten hebben deze plek ontdekt om er de rouwkaarten geadresseerd aan het huis een plek te geven. Het is mooi dat een en ander zo zijn eigen leven gaat leiden.

De ruimte waarin het Groeiende Geheugen gestalte heeft gekregen is klein te noemen. Sommige mensen verwachten dat de ruimte te klein is voor de verschillende functies die ze herbergt. Ik zie juist dat de kleine schaal ook verbindend werkt omdat mensen elkaar bezig kunnen zien en elkaar hierin kunnen inspireren.

Het Groeiende Geheugen ligt in verpleeghuis De Die dicht bij het restaurant. Dit bevordert de zichtbaarheid en de inbedding van het project in het dagelijks leven in huis op de langere termijn. Je hoeft er niet eens per se naar binnen om er toch even contact mee te maken.

Over het project en de auteurs

Bart Niek van de Zedde is geestelijk verzorger in Verpleeghuis De Die. Esther Sluiter is beeldend kunstenaar en activiteitenbegeleider in hetzelfde verpleeghuis. Jan Stigt is ruimtelijk vormgever.

Jan en Esther zijn verantwoordelijk voor het ontwerp, de vormgeving en de uitvoering van de interactieve stilteruimte. Bart Niek was nauw betrokken bij het ontstaan van het Groeiende Geheugen door het project te voorzien van veel inhoudelijke input.

Er was sprake van een vruchtbare samenwerking en samspraak met een groter team van medewerkers van verpleeghuis De Die, waarvan we geestelijk verzorger Henk ter Heide en activiteitenbegeleider en beeldend kunstenaar Herman Kamphuis graag met name willen noemen. Tijdens het ontstaansproces is ook aan bewoners en mantelzorgers op verschillende momenten om feedback en toetsing gevraagd.

Van de opgedane kennis en ervaring in verpleeghuis De Die zouden Esther en Jan graag meer verpleeghuisbewoners en betrokkenen laten genieten. Zij gaan graag in gesprek met andere geestelijk verzorgers om te leren van hun ervaringen met stilteruimtes of over vragen rondom het Groeiende Geheugen. Zij hebben de wens om het Groeiende Geheugen te laten groeien, zowel binnen als buiten verpleeghuis De Die.

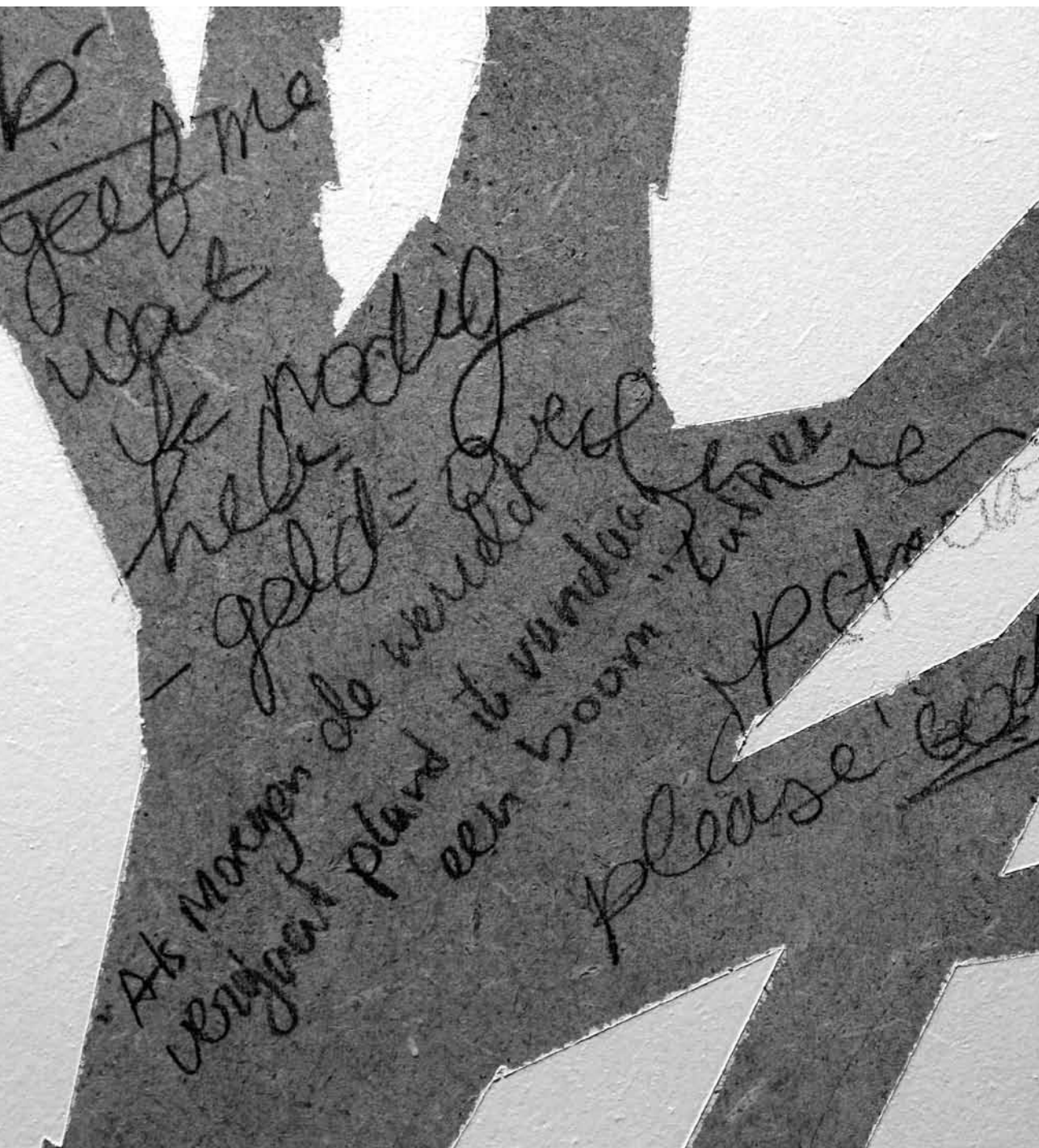
Voor meer informatie over het Groeiende Geheugen kunt u kijken op: www.hetgroeierendegeheugen.nl

Contact

esther@esthersluiter.nl
jan@janstigt.nl

Noten

¹ Een term van Thijs Tromp en Paula Irik

Detail inspiratieboom uit "Het Groeiende Geheugen", meer dan een stiltecentrum